

О. А. Буравський,

*доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

І. М. Власюк,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

**СТАНОВИЩЕ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА
ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

У статті на основі архівних документів проаналізовано становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні і Білорусі в другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: *Римо-католицька церква, Правобережна Україна, Білорусія*

***Положение Римско-католической церкви на Правобережной Украине
и Беларуси во второй половине ХІХ в.***

В статье на основе архивных документов проанализировано положение Римско-католической церкви на Правобережной Украины и Беларуси во второй половине ХІХ века

Ключевые слова: *Римско-католическая церковь, Правобережная Украина, Беларусь.*

Метою цієї статті є подальше вивчення маловідомих аспектів діяльності РКЦ у даний період на Правобережній Україні, з використанням нових архівних джерел, а також виявлення особливостей розвитку РКЦ на території білоруських губерній.

Події Січневого повстання на території Правобережної України та участі у ньому римо-католицького духівництва були предметом наших попередніх досліджень. Після придушення Січневого повстання 1863 р. російський уряд почав на Правобережній Україні активно здійснювати політику русифікації.

Заходи щодо русифікації Південно-Західного краю мали певний результат, про що свідчать статистичні дані (див. табл. 1).

Таблиця 1¹

Динаміка питомої ваги римо-католицького та уніатського населення правобережних губерній Російської імперії в 1860–1897 рр.

Губернії	Частка римо-католиків та уніатів, у %		
	1860–1863 рр.	1866 р.	1897 р.
Подільська	12,15	12,08	8,70
Волинська	10,18	9,68	9,93
Київська	4,26	3,32	3,07

Інформація, наведена в таблиці, указує на скорочення частки римо-католиків з 1860 р. до 1866 р., що відбулося переважно з причин загибелі, еміграції, арештів та заслання учасників повстання 1863 р., а також у зв'язку із масовим наверненням у православ'я в деяких місцевостях.

26 лютого 1860 р. слідчий чиновник канцелярії київського губернатора Куровський доповів про навернення настоятелем Погрибищанського римо-католицького костелу ксьондзом Береговичем православних у католицизм².

20 липня 1867 р. штаб-офіцер корпусу жандармів у Подільській губернії доповідав шефу жандармів, що ксьондзи Тарнорудського костелу Проскурівського повіту Маковський і Пашкевич забороняли вступати в шлюби з православними³.

30 червня 1867 р. Волинська палата кримінального суду надіслала міністру внутрішніх справ повідомлення, у якому зазначалося, що протоієрей Кременецької Православної церкви Клюковський звинувачував ксьондза Щепанівського в наверненні мешканця м. Кременця Мартина Колтунова з православ'я в католицизм⁴.

Подільська палата кримінального суду від 17 серпня 1870 р. за № 8428 розглянула справу щодо селян Михайла Пальчика, Антона та Івана Фаранюків, звинувачених у відступі від православ'я та в переході в католицизм, а також на

селян Антона Войткова і Франца Пальчика, звинувачених у вихованні православних дітей за католицьким обрядом⁵.

Священикам також не дозволялося здійснювати обряди поховання померлих католиків на православних місцевих кладовищах, часто заборонялося хрещення дітей за латинським обрядом, а також шлюби православних із католиками⁶.

Заборона використання польської мови в богослужінні й запровадження замість неї російської було вороже сприйнято більшістю римо-католицьких священиків. У 1870 р. Луцько-Житомирського римо-католицького єпископа Боровського за протидію розпорядженням уряду із запровадження російської мови в богослужіння було вислано на проживання до м. Пермі під нагляд поліції⁷.

На початку 90-х рр. XIX ст. серед місцевих органів влади порушувалася низка питань, зокрема: 1) про заборону з'їздів римо-католицького духовенства; 2) про переведення на російську мову навчального процесу в школах Західного краю, у вивченні засад католицької віри та Закону Божого; 3) про продовження ліквідації костелів і монастирів; 4) про проведення латинським кліром богослужіння російською мовою. Ці заходи мали зменшити роль католицьких священиків у справі пропаганди полонізму⁸.

Римо-католицьким священикам заборонялося без дозволу місцевої влади відвідувати інші приходи. Зокрема, київський, подільський і волинський генерал-губернатор повідомляв єпископа Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії Козловського, що подільський губернатор доповів йому про настоятеля Рашківського римо-католицького приходу Ольгопольського повіту ксьондза Тіта Коцієвського, який у листопаді 1889 р. здійснив поїздку до м. Кам'янця без дозволу місцевого начальства; про настоятеля Уланівського римо-католицького приходу Літинського повіту ксьондза Людвіга Радзійовського, який, прибувши на десять днів у Кам'янець, відвідав без дозволу місцевого начальства м. Лянцкорунь Кам'янецького повіту⁹.

Наприкінці XIX ст. російські можновладці вели боротьбу з прозелітизмом римо-католиків у прикордонних районах імперії. Аналіз звітів правобережних губернаторів за 1898 р. дає підстави стверджувати, що вони активно впроваджували русифікаторську політику царизму, ревно боролися за насадження православ'я та викорінення католицизму в Південно-Західному краї. Зокрема, у звіті київського губернатора наголошувалося на необхідності створення сприятливих умов у справі поширення православ'я та духовної освіти в губернії. Волинський губернатор зазначав, що велика кількість збудованих за кошти польської шляхти добротних римо-католицьких костелів порівняно з православними, переважно убогими церквами, у яких не вистачало місця для прихожан, змушувала останніх молитися в костелах ¹⁰.

Політика російської влади на території білоруських губерній, або так званого Північно-Західного краю, теж мала поступово обмежувальний характер впливу та діяльності Римо-католицької церкви. Якщо на території Білорусі (у сучасних її кордонах) у 1803 році існували 132 римо-католицьких монастирі, 1832 р. – 49, то у 1864 р. – 37 ¹¹.

Під час повстання 1863–1864 рр., на жаль, було немало випадків знущання та вбивства повстанцями православних священиків: Богушевичської церкви Мінської єпархії Даниїла Конопасевича та дякона іншої церкви Феодора Юзефовича ¹²; у Гродненській губернії священиків – Сурозької церкви Білостокського повіту Костянтина Прокоповича, с. Котра Пружанського повіту Романа Рапацького ¹³.

За участь у польському повстанні 1863–1864 рр. у Білорусі було покарано 294 ксьондзи: з них 8 – було страчено, 36 – відправлено на каторжні роботи, 25 – на поселення до Сибіру, 91 – у внутрішні губернії Росії без позбавлення громадянських прав, 104 – зазнали адміністративних покарань; 28 ксьондзів перебували під ретельним наглядом поліції ¹⁴.

На території білоруських губерній після повстання жорсткі заходи проти РКЦ були запроваджені віленським генерал-губернатором М. М. Мурайовим. Йшлося про закриття римсько-католицьких монастирів та костелів, замішаних в

повстанні або визнаних ворожими із-за наряду своєї діяльності. Також відбувалася чистка чиновників католицького віросповідання та польської національності у державних органах¹⁵.

Після польського повстання 1863–1864 рр. у Білорусі посилилася практика відбирання храмів у Римо-католицької церкви, для подальшого обмеження її впливу та законслухняності. Протягом 1861–1901 рр. тут було відібрано 296 римо-католицьких храмів (у т. ч. 125 приходських костьолів і 82 філіальні костьоли і каплиця); 207 було переобладнано у православні церкви. Наприкінці ХІХ ст. у білоруських губерніях костелів та каплиць налічувалося 466, римо-католицьких священників – 505¹⁶.

Особливо проблеми існували у мішаних шлюбах. Так, у 1866 р. селянка Сузанна Василевська, католичка, яка проживала у бельському повіті Гродненської губернії, була покарана на 8 місяців позбавлення волі у в'язниці за те, що охрестила у католицтво трьох своїх дорослих дочок, народжених від православного чоловіка¹⁷.

Місцеві дворяни-католики в Білорусі після польського повстання 1863–1864 рр., які певною мірою були причетні до цих подій, намагалися засвідчити свою лояльність уряду переходом у православну віру задля збереження своїх прав. Цей процес набув значного поширення: за деякими даними, 30 тис. осіб з місцевої шляхти перейшла у православ'я у 1865–1866 рр. Однак, у другій половині ХІХ ст. були випадки несприйняття православ'я місцевими жителями, особливо у Гродненській губернії. Наприклад, у 1871 р. в Поразавській парафії 491 особа виявила тверде бажання добровільно перейти у католицизм¹⁸.

Також спостерігалось суперництво між православним та римо-католицьким духівництвом у боротьбі за вплив на місцеве населення. Так, за розпорядженням православного митрополита Йосипа (Семашка) благочинні зайнялись вилученням та знищенням поширених у населення польських релігійних книг (з них тільки Волковиський благочинний сприяв спаленню 178 подібних молитовників)¹⁹.

Релігійна свідомість населення Білорусі зазнавала у XIX ст. складних, суперечливих змін та трансформацій, що особливо відчули на собі поляки, національна свідомість яких завжди була тісно пов'язана з їхньою традиційною релігією – католицизмом. Багато своїх вірян РКЦ втратила і на Правобережній Україні, і в Білорусі у XIX ст. внаслідок вимушеного переходу польської шляхти у православ'я задля збереження своїх титулів та земельних прав. Особливо значним вплив католицизму залишався на Гродненщині, де традиційно проживало багато поляків. Мішані шлюби не могли суттєво вплинути на зміну їхнього віросповідання, як показують обмежувальні заходи влади у цьому напрямі.

Отже, становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні та Білорусі у другій половині XIX ст. було складним, суперечливим, що було тісно пов'язано з наслідками польського повстання 1863–1864 рр. та загальноімперською релігійною політикою. Обмежувальні заходи влади щодо діяльності католицьких ксьондзів набули значного поширення, оскільки саме в цих регіонах Російської імперії роль РКЦ у релігійному житті була традиційно великою, особливо для поляків. Тому покласти повністю край католицьким впливам тут не вдалося, незважаючи на низку заборон та репресій з боку влади.

Джерела та література:

Билунов Д. Б. Правительственная политика в отношении римско-католической церкви (60-е годы XIX в.) / Д. Б. Билунов // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 8. – История. – 1996. – № 4. – С. 42.

² Держархів Київської обл., ф. 2, оп. 3, ч. 16, спр. 9630, арк. 3 зв.

³ Державний архів Російської Федерації (ДАРФ), ф. 109, 1-а експедиція, оп. 40, спр. 40, ч. 29, арк. 1–2.

⁴ Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 821, оп. 125, спр. 1165, арк. 3.

⁵ РДІА, ф. 821, оп. 125, спр. 1410, арк. 1, 21.

⁶ Держархів Житомирської обл., ф. 70, оп. 1, спр. 89, арк. 144.

⁷ ДАРФ, ф. 102, оп. 77, спр. 1010, арк. 3.

⁸ Щербак М. Г., Щербак Н. О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Г. Щербак, Н. О. Щербак. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 46–51.

⁹ Держархів Житомирської обл., ф. 178, оп. 13, спр. 405, арк. 1–7, 19–19 зв.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 626, спр. 20, арк. 22, 39.

¹¹ Павшок А. В. Гродненский францисканский монастырь в начале XX века / А. В. Павшок // Гродненщина в историческом, экономическом и культурном развитии 1801 – 1921 гг. (к 210-

летию образования Гродненской губернии): Материалы Международной научно-практической конференции (Гродно, 22-23 сентября 2011). – Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2012. – С. 225.

¹² Щеглов Г. Э. Год 1863. Забытые страницы / Г. Э. Щеглов. – 2-е изд., доп. – Минск: Братство в честь Святого Архистратига Михаила в г. Минске Минской епархии Белорусской Православной Церкви, 2007. – С. 5.

¹³ Линкевич В. Н. Конфессиональная история Гродненщины в работах церковных краеведов второй половины XIX – начала XX вв. / В. Н. Линкевич // Гродненщина в историческом, экономическом и культурном развитии 1801 – 1921 гг. (к 210-летию образования Гродненской губернии): Материалы Международной научно-практической конференции (Гродно, 22-23 сентября 2011). – Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы, 2012. – С. 196.

¹⁴ Линкевич В. Н. Польское восстание 1863 года и его влияние на конфессиональную ситуацию в Белоруссии / В. Н. Линкевич // [Электронный ресурс]. – Режим дост.: <http://zapadrus.su>.

¹⁵ Киселёв А. Конфессиональные аспекты кадровой политики российских властей в полицейских учреждениях МВД белорусских губерний во второй половине XIX – начале XX вв. / А. Киселёв // [Электронный ресурс]. – Режим дост.: <http://zapadrus.su>.

¹⁶ Ганчар, А.И. Римско-католический костел в Беларуси (1864 – 1905 гг.) : монография / А.И. Ганчар. – Гродно: ГГАУ, 2008. – С. 53, 46, 59.

¹⁷ Проценко О. Э. Конфессиональная проблема в «смешанных браках» на территории Гродненской губернии в 60-е гг. XIX – начале XX века / О. Э. Проценко // Беларусь і суседзі: гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і узаемауплывы. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – С. 111.

¹⁸ Пятчыц А. Пашырэнне праваслаўя ў Беларусі ў сярэдзіне – другой палове XIX ст. / А. Пятчыц // Беларускі гістарычны агляд. – Том 7. – Сшытак 2 (13) (Снежань 2000). – С. 327–350 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belhistory.eu>.

¹⁹ Линкевич В. Н. Взаимоотношения католичества и православия в белорусских губерниях во второй половине XIX – начале XX в. / В. Н. Линкевич // Русский сборник : исследования по истории России. Т.12 / ред.-сост. О. Айрапетов, М. Йованович, М.А. Колеров. – М.: Издательский дом "Регнум", 2012. – С. 97.